

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.1.3>
УДК 821.161.2.09 (043.5)

Валентина Біляцька

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
просп. Дмитра Яворницького, 19, Дніпро, 49005, Україна
 <https://orcid.org/0000-0003-4532-2268>
valentina.p@i.ua

«У ЖИТТІ НАЙТЯЖЧИХ МУК ЗАЗНАЛИ УКРАЇНА І ІСУС ХРИСТОС»: АДРЕСОВАНА ЛІРИКА ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА

Поетичний доробок Олекси Гай-Головка, українського письменника і громадського діяча діаспори, представлено трьома томами вибраного. Його лірика досліджена переважно в контексті тем і мотивів українськомовних поетів Канади (І. Накашидзе): любов до України, мотив ностальгії, образ степу тощо. Адресована лірика поета не досліджувалася, тому *метою статті* є осмислення виявів, мотивів і визначення своєрідності зображення предмета й адресата віршів-присвят письменника. Дослідження здійснено за допомогою порівняльно-історичного, семіотичного методів, контекстуального аналізу тексту, принципів рецептивної естетики з посиланням на роботи вітчизняних науковців щодо генологічних тенденцій, жанрової своєрідності адресованої лірики. Серед цих дослідників — Л. Бондар, Ю. Клим'юк, Ю. Ковалів, В. Назарець, Л. Скорина, М. Ткачук. Новизна дослідження полягає в розгляді поезій-присвят О. Гай-Головка, у яких крізь призму конкретного адресата репрезентовано переважно долю України й українського народу в «комуно-московському рабстві».

Результати дослідження. «Ліричні портрети» О. Гай-Головка різні за жанровою модифікацією: вірш-присвята «Друзям», «Повнорунним вівцям», «Тарасові Шевченкові»; лист-присвята «Лист до матері», «Лист до Юрія Смолича»; присвята-звертання «Народе мій», «До Валеріана Ревуцького», «До Юрія Головка»; присвята-епітафія «Федорові Одрачеві», «Василію Стефанику» тощо. Вірші-присвяти не завжди мають жанрові рефлексії в назві, у таких поезіях після назви вказані адресати з місткою довідкою або вказівкою на подію: «Баляда про воїв» *Юрію Стефаникові*, «Пісня» *В. Русальському*, «На вічну пам'ять Волинякові». Особливістю адресованої лірики О. Гай-Головка є біографізм, наскрізним образом є Україна, уявлена «комуною», рідний народ, «кайданами скутий», «придушений неславою». Переосмисленням біблійно-християнських мотивів та образів («До Митрополита Іларіона», «Владиці Борисові в день від'їзду до Едмонтону», «Упалим») відтворено трагізм власної долі й долі українського народу в тоталітарному суспільстві.

Вірші-присвяти О. Гай-Головка мають помітне значення в збереженні та ретрансляції індивідуальної, історичної, культурної пам'яті, є художнім документом злочинів тоталітарного режиму («Чекістам», «Сталінові», «До московських окупантів і їхніх малоросів яничарів») і важливим інтерпретаційним кодом, що дає реципієнтові змогу виявляти важливість і масштабність порушених проблем, приховані смисли таємниці людської душі.

Ключові слова: вірш-присвята; Гай-Головка; адресована лірика; тоталітарний режим; Україна; художній документ.

Олекса Гай-Головка (1910–2006), яскравий представник української еміграційної літератури, опинився «у задусі простору і часу», «вигнаний із дому». Творчість його, як і більшості письменників українського зарубіжжя, або фальсифікувалася, або замовчувалася, адже через ідеологічні переслідування він змушений був покинути Україну і все свідоме життя мріяв не про визнання, ордени і медалі, а «Лиш день прожити на своїй землі / Із вільними своїми земляками» (Гай-Головка, 1970, с. 119). Народився письменник на Поділлі, у «Великій Україні серед божественної природи» (Мулик-Луцик, 1970, с. 8).

Різноманітний творчий доробок письменника у 22 книжках (проза, поезія, ліро-епос, мемуари, літературознавчі дослідження про українських

письменників Канади) був об'єктом наукових зацікавлень І. Безпечного, Л. Капличної, В. Мацька, Ю. Мулика-Луцика, Я. Славутича, П. Сороки, Н. Швець, Ю. Шевельова та інших. Поезія О. Гай-Головка досліджена найменше, маємо оглядові згадки стосовно тієї чи іншої теми в контексті творчості українськомовних поетів Канади, наприклад любов до України, мотив ностальгії, образ степу, образ Канади від світу «чужого» до «свого», образ Шевченка (І. Накашидзе, 2014а, 2014б, 2016). Поетичний доробок письменника представлено трьома томами вибраного, твори у яких було укладено за роками: I том — 1934–1947 роки; II том — 1948–1977 роки; III том 1978–1997 роки.

Як уже зазначалося, не вся поезія Олекси Гай-Головка досліджена, багато було загублено через

переслідування тоталітарної влади. Ю. Мулик-Луцик зазначав, що в апокаліптичний час у Гай-Головка було два роди поетичних творів: офіційні (на папері) і затаєні, які він завчав напам'ять, особливо «підпільна» поезія 1933–1937 років. «Підпільна» поезія — це не поезія, творена в якомусь законспірованому середовищі, а та,

що зароджувалася за принципом «собі й музам співаю», бо друкувати її було заборонено. Автор писав її, завчав напам'ять, а рукописи знищував, щоб поліція не знайшла їх під час обшуків. І саме тому тих «підпільних» поезій так мало зберіглося в його пам'яті. (1970, с. 19)

Більшу частину життя О. Гай-Головка жив і працював у Канаді, але крізь роки вболівав за долю України, зізнався їй у любові, називав рідною матір'ю, «зірницею любові», бо злитий «душею і плоттю» з нею, а Канаду називав «нареченою» своєю. Для О. Гай-Головка, як і для інших поетів-емігрантів, тема України, батьківської землі, «скорботної», «розтерзанної», є ключовою «для всієї творчості, тому й особливе місце відведене образу України, стражденної і прекрасної, у якій він проживав своє уявне життя» (Біляцька, Ромас, 2023, с. 173). Очевидно, тому в його поезіях-присвятах згадуються не лише конкретні особи, а й Україна, рідний народ, яким він служив пером, «кров'ю зрошеним».

Метою статті є дослідження специфіки адресованої лірики О. Гай-Головка в його поетичному доробку, представленому трьома томами вибраного, осмислення її виявів і своєрідності, зображення зовнішнього та внутрішнього світу адресата присвяти.

Термінологічне визначення поняття «адресована лірика», жанрову своєрідність її досліджують вітчизняні науковці переважно на матеріалі поезії конкретного автора, періоду, літературного напрямку — Л. Бондар, Ю. Клим'юк, Ю. Ковалів, В. Назарець, Л. Скорина, М. Ткачук.

Жанри адресованої лірики розглядають як неканонічні жанри і метажанрове утворення, яке вбирає у себе три жанрові форми — послання, присвяту та віршований лист (В. Назарець); «референсні», або «прикладні» (Ю. Клим'юк); як механізм збереження та ретрансляції індивідуальної, історичної, культурної пам'яті (Л. Скорина); «інвокативну лірику», що моделюється процесом звертання автора до адресата (М. Ткачук). (Біляцька, 2022, с. 29)

До адресованої лірики варто віднести і «ліричний портрет», у якому «змальовані зовнішність конкретної особи або ліричного героя і його внутрішній світ» (Ковалів, 2007, с. 563).

Вірші-присвяти Олексі Гай-Головка різні за жанровою модифікацією: вірш-присвята «Друзям», «Повнорунним вівцям», «Тарасові Шевченкові»;

лист-присвята «Лист до матері», «Лист до Юрія Смолича»; присвята-звертання «Народе мій», «До Валеріана Ревуцького», «До Юрія Головка»; присвята-епітафія «Федорові Одрачеві», «Василіу Стефанику» тощо. Вірші-присвяти не завжди в назві мають жанрові вказівки, у таких поезіях після назви подано довідку-характеристику про ліричного адресата або про подію: «Баляда про воїв» Юрію Стефаникові, «Пісня» В. Русальському, «Не журися, мій друже великий» Й. Позичанюкові, «Погуляєм дружно, погуляєм, брате» Юрієві Головки, «Бандуристам» У день п'ятдесятої річниці капелі Григорія Китастого, «На вічну пам'ять Федору Онуфрійчукові».

Жанрова рефлексія вірша-присвяти спонукає до уявлення особи, якій виражають вдячність за дружбу, виявляють приязнь, дякують за випадкову зустріч або якусь подію, зізнаються в коханні. Такі поезії є і в О. Гай-Головка, у них адресата позначено літерами, вказано ім'я і прізвище — «Галині», «У сховищі небокраю...» Г., «В небі стеляться хмарок сувої» Вікторіві й Галині Міщенкам, «Сумувала річечка» Д. С., «Твоя натхненна осінь догоряє» Ю. Муликові-Луцикові, «Ти пишеш про дні безголов'я...» Р. В., «Надягли дуби шапки...» О. С.

Жанрова модифікація адресованої лірики досліджується переважно на матеріалі поезії конкретного автора, періоду чи літературного напрямку. М. Бондар до адресної настанови поезії Т. Шевченка вводить *послання, вірш-заклик, гімн, інвективу*; у «референсній» ліриці І. Франка Ю. Клим'юк виокремлює *послання, віршову присвяту, епістолу*; В. Корнійчук до інвокативної (адресованої) лірики І. Франка зараховує *вірші-заклики і дидактичну апострофу*; серед жанрових форм адресованої лірики Лесі Українки В. Назарець визначає послання *громадянське* (з компліментарною, дидактичною, декларативною, інвокативною настановами), *дружнє, рідинне; віршований лист* (інформативного і рефлексивного типу), *присвяту* (ситуативну, асоціативну, латентну, інтроспективну, умовну) (Назарець, 2017).

Адресована лірика О. Гай-Головка відзначається широким жанрово-тематичним спектром. У поезії митця не завжди адресат репрезентований особою або групою осіб, особливо коли мова йде про Україну і рідний народ. Поезії «Народе мій», «Країна ця, на правду, таємнича», «Устань, Україно», «Прохання» можна визначити як присвяти-звертання, присвяти-заклики. У них підкреслена адресна настанова до України, народу, землі, «пишної і багатой», яку б, може, не душили «чорні гади», якби «зійшла болотом» і була піскувата, але ж країна ще не встигне вирватися із «чорної біди», а вже «Закусить губи та й сміється» (Гай-Головка, 1970, с. 32).

Форма риторичного звертання пронизує поезію «Народе мій» (1940). Автор ставить питання українському народу, який «всіма забутий», «кайданами скутий», пригнічений, «придушений, неславою притрушений», і в той же час у відповіді

розкриває причини такого становища — режим тоталітарної системи і як нещастя народу голод, воля, мова:

Чому вмираєш з голоду,
Коли стоять пшеничні гори?
Чому старієш змолоду,
Коли є сонце, степ і море?
Чому твоєю волею
Торгують круки жовтолиці?
Чому чужою мовою
Говорять у твоїй столиці? (1970, с. 15)

Поезія «Устань, Україно» (1974) теж написана у формі звертання, у ній автор не лише розкриває причини нещастя, а й спонукає до рішучих дій, до боротьби за волю на «щастя»:

Устань, Україно, змети буревієм
Із себе московських катів.
Хай воля здобута промінням яснє
Господарям вільних степів.
Устань, Україно, дзвони в усі дзвони,
У хаті своїй запануй.
Окресли залізом державні кордони
І силу й могутність будуй. (1978, с. 167)

Наскрізним образом поезій письменника є уявлений «комуною» рай, Україна, у якій «ні слів, ні думок, ні пісень...», ці тексти присвячені чи то конкретному адресату, чи уявному. Співрозмовниками поезій «Лист до матері», «Колискова», «Зустріч з матір'ю», «Бандуристам», «У долині клен до клена гнеться...» є *бандурист*, якого автор прохає заспівати усе, що на роздоллі в Україні побачити міг, лише про «неволю» не згадувати; *син*, якого автор прагне виростити з вогнем у душі, бути «сумлінням і мечем» України; *мати*, яка не має ні городу, ні курей, ні одягу, за тиждень заробляє «трудодень», а «комуни ненаситний голод з'їдає дочок» (1978, с. 40). Ю. Мулик-Луцик у передмові до першого тому поетичної збірки О. Гай-Головка подає спогади про те, що хворого батька письменника місцева комуністична влада вигнала із села, а мати з трьома доньками і наймолодшим сином мешкала в маленькій комірчині, бо влада сконфіскувала її хату (1970, с. 17). Ліричний герой («Лист до матері») просить матір не перейматися його долею, він живе у вільній країні, де слова «вільно іскряться», а думки «вільно цвітуть», — у Канаді:

Не треба мені сподіватись,
Що вбивці по мене прийдуть.
Нема тут очей у стінах,
Нема за плечима вух, —
За нашу розп'яту Україну
Ми можем казати вслух. (1978, с. 35)

В. Назарець, диференціюючи ознаки жанрових форм адресованої лірики, зазначає, що не

завжди є можливість чітко визначити понятійні межі, варто робити припущення про певні генетичні тенденції.

Критерієм, що дозволяє теоретично виокремувати співставні жанрові форми адресованої лірики, при цьому виступає власне сам характер адресної авторської настанови, який по-різному виявляє себе у кожному окремому випадку. Загальну модель адресованого поетичного тексту теоретично можна моделювати як ситуацію, в якій автор декларує свій естетичний або морально-ціннісний досвід світосприймання, але не у формі прямої апеляції до свідомості свого читача, а через посередництво певного внутрішнього адресата, до якого безпосередньо звернена мова. В «ідеальному» жанровому вигляді це звернення набуває форми уявного спілкування, яка більшою чи меншою мірою імітує діалог двох співрозмовників. (2017, с. 85)

Співрозмовником в адресованій ліриці О. Гай-Головка часто є український читач, уявний учасник бесіди, до свідомості якого апелює автор: «О люде мій, Тебе ще не скорили, — / Розправ з заліза виковані крила / І легіонами на ворога іди!» (1970, с. 60). Вірші-присвяти поета уже в назвах указують на звертання як до уявного співрозмовника, так і до конкретного адресата — «До Шевченка», «До Валеріана Ревуцького», «До Тичини», «До поетів старшої генерації», «До Шевельова», «До Юрія Мулика-Луцика», «До Юрія Стефаніка», «До московських окупантів і їхніх яничарів малоросів», «До колеги в окупованій Україні», «До матері» тощо.

Серед тематичних різновидів присвят (ситуативної, асоціативної, латентної, інтроспективної, умовної) в поезії О. Гай-Головка багато ситуативних, у яких «детермінує ситуація, привід, що зумовили бажання адресанта відгукнутися на них шляхом певного ліричного волевиявлення» (Назарець, 2017, с. 86): «До Митрополита Іларіона», «На вічну пам'ять Волинякові», «Біля Шевченкового пам'ятника», «Ти пишеш про дні безголов'я» *P. B.*, «Друзям з Торонта», «Бандуристам».

Вірш-присвята «До Митрополита Іларіона», написаний у Вінніпезі 1962 року, є ситуативною присвятою, її характер визначено в підзаголовку «У 80-ті роковини від дня народження». Ліричне волевиявлення адресанта не завжди має «чітко визначений подієвий характер», має «бути безпосереднім відгуком, реакцією автора твору на певну подію, що мала місце в його житті. Вона може виявляти себе й ментально — у вигляді певних роздумів, спогадів, авторських рефлексій із тих або тих обставин його побутового, творчого, громадського життя» (Назарець, 2013, с. 70).

Поезію «До Митрополита Іларіона» написано у формі молитовного звернення до Івана Огієнка,

вона містить авторські рефлексії, роздуми про творче й подвижницьке життя митрополита:

Я славлю гордість, ум і честь
Я славлю вас, Іларіоне,
І Богу дякую, що днесь
Дав душу вашу нам бездонну
І мозок вклучаний умом,
Як осінь-матінка плодами... (1978, с. 65)

Звертання на «ви» демонструє шляхетне ставлення автора поезії до адресата і формує духовно-сповідальний пафос усього тексту присвяти. Протягом твору Олекса Гай-Головка розвиває тему божественного призначення митрополита Іларіона: «І чутиметься голос мужній, бо з вами, праведнику, Бог і наш народ великодушний» (1978, с. 66), підкреслює визначальну роль Слова Божого і діянь у формуванні та становленні світоглядно-естетичних поглядів адресата поезії й українського народу.

З митрополитом Іларіоном О. Гай-Головка пов'язували дружні й громадські справи. Він був земляком І. Огієнка, 1938 року вчителював у Брусиліві й керував там літературною студією. Брусилів, за спогадами О. Гай-Головка, був схованкою від ежовської чуми — масових арештів і знищень української інтелігенції 1937–1938 років. У Вінніпезі він часто зустрічався з І. Огієнком, який був професором Манітобського університету, а автор присвяти — його учнем на курсі церковнослов'янської мови, багато говорили. Дружина Олекси Гай-Головка, Галина, працювала медсестрою, доглядала хворого Івана Огієнка перед відходом у небуття (Лецкін, 2010, с. 59).

За спостереженням Л. Скорини, у подібних творах «здебільшого помітна увага до біографічних реалій, часто відомих лише двом — безпосереднім учасникам художньої комунікації; адресат-письменник постає тут як приватна особа, а не як деміург художніх світів» (2017, с. 7). Вірш «До митрополита Іларіона» має кількох адресатів: поетів — «велетнів живих», які прославились ділами, і митрополита Іларіона, якого автор називає людиною, «що мовний сад любовно й щедро насадила між нашими людьми, / Де чад чужих, накинених, як брила, душив нас» (1978, с. 65–66). У поезії також згадуються імена Тараса Шевченка, який ходив аж до труни «між кріпаками й москалями», та Івана Франка, якого «роз'юшена юрба сичанням зустрічала в місті, і сипалась така злоба, що велетневі пити-їсти чужі давали» (1978, с. 66). Варто зазначити, що себе у вірші автор характеризує як вигнанця у своїй країні, який «не гнеться у ярмі». Митрополит Іларіон у творі безперечно втілює риси людини-борця, який, незважаючи на те, що «юрба поета зацькує, pomoже праведному вмерти» (1978, с. 65), стає на захист рідної мови, історії та культури.

На думку Л. Бондар, адресована лірика разом із назвою, епіграфом формує «раму» твору,

«у присвяті зазначається, кому адресовано твір, часом подається дата, яка є важливою для автора й адресата; висловлюються почуття вдячності, поваги, приязні» (2009, с. 19). Поетичні збірки О. Гай-Головка впорядковані за роками, після кожної поезії зазначено дату написання. З почуттям глибокої поваги він адресує поезії письменникам-одномумцям, основоположникам української літератури Тарасові Шевченку й Іванові Франку: «Розмова з Шевченком», «До Шевченка», «Тарасові Шевченкові» (епітафія), «Біля Шевченкового пам'ятника», «Тарас», «Вулиця Франка», «На могилі Каменяра».

У поезіях автор наголошує на силі слова і духу Шевченка, його ролі в бутті українського народу, зазначивши, що пам'ятників наставили доволі на «твій не своїй землі», усе ж для такого поета для постаментів («Тарасові Шевченкові») «замала земля», «занизьке небо», за століття «бронзи» не виробить людство, тому кращим пам'ятником «нам величний образ буде / І викований меч у нашому бутті» (1970, с. 77), боротьба й непокора, до яких закликав Шевченко.

Пам'ятник Шевченкові у Вінніпезі спонукав О. Гай-Головка в поезії «Біля Шевченкового пам'ятника» до роздумів про земляків, які вшанували його постать, але на бронзовому камені Кобзар сидить «як ніч, сумний». Автор розкриває причини його суму й закликає не пам'ятники ставити, а нести його «думи» пророчі, берегти мову й виконувати його заповіти:

І вустами твоїми золочену,
Й духом гордим і вогняним
Твою мову стинали, толочили
Найчеснішим ім'ям твоїм...
Синьо дивиться небо над нами
Роззеленюється земля.
Ти у гніві скрегочеш зубами,
А з тобою скрегочу і я. (1978, с. 118)

У поезії «Розмова з Шевченком» О. Гай-Головка порівнює долю Шевченка і свою, прагне порозмовляти з ним, який у чужому краї, «як підбитий птах», сидить з «печаллю в очах» на постаменті. Порівнянням долі — своєї і Кобзаря — автор таврує самодержавство й тоталітарну владу, які завдали нищення Україні та її народу, поневірянь письменникам, але він вірить у відродження України:

Обидва бачили, як злі
І ненаситі супостати
Скородили твою й мою
Вкраїну і людей, як гуни,
Одні в панщизнянім «раю»,
А другі у «раю» комуни...
Ну що ж, хай цілісність нашу рвуть, —
Нас більше в скорбній Україні,
І ми злютуємо її,
Цю цілісність, як твердую крицю,

І ти в далекій чужині
Не будеш нею вже журиться. (1978, с. 152–153)

І. Накашидзе, досліджуючи образ Тараса Шевченка в поезії україномовних канадських поетів II половини ХХ століття, зазначає, що шевченкознавство в Канаді — складова канадської україністики, яка бере початок із 1943 року, коли було відкрито перший факультативний курс української мови в Саскачеванському університеті (м. Саскатун).

Поети Канади добре знають творчість Т. Шевченка і сприймають його насамперед як поета-державника. Можна виділити два типи звернення до Кобзаря: безпосередня згадка про поета й фактів із його біографії та ремінісценції й парафрази з його творів (часто на рівні алюзій та ремінісценцій). (2014а, с. 34)

Варто додати, що саме поетом-державником постає Тарас Шевченко в поезіях О. Гай-Головка, він сакралізується, уособлює духовну надію на краще майбутнє, на здійснення його поетичних пророчих закликів.

О. Гай-Головка присвятив поезії не лише письменникам-«світочам», а й своїм сучасникам, яких знав, із якими працював, підтримував стосунки, також культурним і громадським діячам: «Василеві Стефаникові», «Григорієві Китастому», «До Шевельова», «До Тичини», «До Малишка», «Федорові Одрачеві», «До Юрія Мулика-Луцика», «На вічну пам'ять Волинякові», «Поетам» та інші. У названих поезіях не лише йдеться про присвяти, що характеризують дружнє, інтимне спілкування автора й адресатів, а й згадуються події, що викликали «певний суспільно-значущий резонанс» (Скорина, 2017, с. 4).

У 1961 році Олекса Гай-Головка пише вірш-присвяту «До Малишка», беручи за епіграф слова з «Книги Псалмів»: «Бризкає словом день днів, а ніч ночі показує думку» (Псалом 19, 1-8). Поезію автор починає з рядків: «Я тут на “смітнику” живу, а ти в “раю” московським там» (1978, с. 55), що синтезують два біблейські мотиви: мотив вигнання з раю і мотив зради через спокусу. Перший пов'язаний з історією прабатьків Адама і Єви, вигнання яких з Едему символізує втрату щастя і спокою, а другий — з образом Іуди, який зраджує Ісуса Христа за 30 срібняків.

Біблійний Рай у поетичному світі Олекси Гай-Головка постає в образі України, зокрема її столиці Києва. Як письменник-емігрант, О. Гай-Головка сприймає Україну як втрачений Рай, а життя поза Вітчизною нагадує останній, найтяжчий шлях, який пройшов Ісус до Голгофи: «я в тяжкій ділемі / У серці лиш ношу своїм. / Ношу, мов камінь, і не плачу, / І в незагоєній журбі...» (1978, с. 55). Причиною своїх страждань автор вважає «півночі потвору злую, п'ятиголовую змію», що «стягла мозок ланцюгами / І ссе його у ніч глуху / За три-

десятьма замками / В комуністичному льоху» (1978, с. 55–56). Отже, московський режим автор асоціює з часом суцільних голгоф, коли людство перестало розрізняти добро і зло.

Другий біблійний мотив втілює адресат вірша-присвяти — український поет Андрій Малишко. Автор прямо не називає його в тексті Іудею, однак неодноразово викриває його зрадництво. На початку твору він веде діалог з Андрієм Малишком, згадує роки юності в «Градї-Києві святому», де зорі в «каштанових огнях». До речі, образ Києва є сакральним для автора, символом юності, де «сади шумлять у місті нашім — не твоєму і не моєму» (1978, с. 55), символом національної пам'яті, історії та культури, де «шумів точилом скажений тридцять сьомий рік, як гедеушники пустили кривавий в Києві потік» (1978, с. 57). О. Гай-Головка вважає Київ серцем своєї втраченої, «непокірної» «златосиньої України», де «полчища стоять чужі», характеризує як місто протиріч, у якому аморальним владцям («Зігни! А ні — то розчави! Щоб в непокірній Україні козацький рід без голови лишити» (1978, с. 57)) протистоять волелюбні українці.

Згадує автор і про організований сталінським режимом голод 1932–1933 років, утілений у сакральному образі рушника як символу української культури та людської долі:

Коли над нами голо нісся
З Москви триклятої руки,
Твоя матуся із Полісся
на хліб міняла рушники
І, спухла з голоду, кульгала
коло Торгсінів навісних. (1978, с. 56)

Своєрідною алюзією на твір А. Малишка «Пісня про рушник» є рядки: «Тоді матуся білолиця до тебе змучена прийшла і крізь сльозинки, як зірничі, рушник вишиваний дала» (1978, с. 57). Однак наприкінці твору автор підкреслює, що Андрій Малишко зраджує матір, забувши її любов і ласку, робить із материного рушника онучі та взуває «московські сапоги». Вірш-присвята містить багато риторичних запитань, які розвінчують постать Андрія Малишка, показують його як зрадника України: «Чи згадуєш той час, Андрію, як в Києві ходили ми? Забув?» (1978, с. 565), автор називає свого друга «апостолом хули і лжі», засуджує його за «панщизняне свавілля», за те, що «народові співаєш, що в кайданах добре жить», і нагадує, що перед Божим судом кожен відповідь за свої вчинки, «тож, стрінувшись у пеклі цьому, що скажемо одне одному?» (1978, с. 58). Загалом лірика Олекси Гай-Головка формувалася під впливом постійної присутності Бога, про що засвідчують сакральні образи та символи його поетичних текстів.

Мотив зради звучить і у вірші-присвяті «До Тичини» (1960). На початку твору автор наслідує тичинівський стиль, використовуючи короткі, майже однослівні речення:

Зима. Тюряги. Катування.
Проклятий тридцять третій рік,
А по Сумській уже світання,
Голодних земляків потік. (1978, с. 46)

Автор зіставляє себе і свого побратима Павла Тичину, підкреслюючи схожість творчої долі, життєвого призначення: «Обидва ми, неначе тіні, / І в редакційній тісноті / Про справи наші редакційні / Говорим пошепки в куті» (1978, с. 46). Однак Олекса Гай-Головка не може пробачити Тичині його зраду після «кривавих днів і місяців», не може забути його мовчання, коли «Русифікаторська чума / Лилась з московської параші, / Як кажуть, зверху аж до дна» (1978, с. 46), що смерть до нас «несли з Москви». Якщо Тичина, на думку О. Гай-Головка, має бути покараний за зраду, то сам автор, як і всі письменники-вигнанці, му-читься карою за правду і тому на еміграційні «смітники» пішов, щоб не мати від «ворога і вас хули»:

Бо краще, вийшовши з катівні,
Пустою пелькою харчать,
Чи псами вить у днини гнівні,
Чи совами вночі кричать
В чужому лісі і у полі
Загубленим... Аніж на гріх
Хвалити рабство і неволю
І брязкіт ланцюгів своїх! (1978, с. 47)

Отже, О. Гай-Головка акцентує на факті відступництва до рівня національно-історичних масштабів, «блазнювання як захисту та саморуйнування» (Юрчук, 2015, с. 23), бо поетичні фанфари революції заглушили його «кларнетизм» (М. Драй-Хмара). П. Тичина, на думку О. Юрчук, пройшов шлях від національного пророка до офіційно дозволеного «колоніального блазня», завдання якого — стати рупором «колоніально-тоталітарних ідей». «Реальність каталізує формування іншого варіанта пророцтва — трагічного, зумовленого усвідомленням власного месіанства в умовах дійсності, що унеможлиблює саморозгортання авторсько-пророчого «я»» (Юрчук, 2015, с. 23).

На прикладах доль Павла Тичини («До Тичини»), Андрія Малишка («До Малишка»), Юрія Смолича («Лист до Юрія Смолича») письменник прагне донести до читача істину, що зрада Вітчизни, а надто в складний для неї час — це глибока національна трагедія. Поет наголошує на важливості дотримання народної моралі, за неписаними законами якої споконвіку жили українці, на тому, що зрада Батьківщини завжди розцінювалася як смертний гріх, як зрада свого роду, свого коріння. Він звертається до письменників, щоб вони не вихваляли «комуно-московське рабство», братство з «катом», не міняли «душі і слова» на «лакомство» і гроші («Лист до Юрія Смолича»):

Не кажи на брудне, що це чисте,
Бо надхненні музи не служать

Розбишкам і терористам...
Мужні люди горять у свободі,
В'язні тліють в невірничій ямі.
Перші люди з гідністю родяться,
А подібні до тебе — рабами. (1978, с. 136)

Біблійні образи, мотиви, алюзії в адресованій ліриці О. Гай-Головка наявні в присвятах як «владикам» («До Митрополита Іларіона», «Владиці Борисові в день від'їзду до Едмонтону»), так і уявним чи конкретним адресатам («Упалим», «Бандуристам», «За рік, за два», «Кірконнелові»). Переосмислюючи біблійно-християнські мотиви та сакральні образи-символи («У пеклі чорному, що раєм звать чорти», «Став, як хрест, розклавши руки», «Завжди дякую Творцеві», «Вінок тобі випле-ла віра»), автор відтворює трагізм власної долі та долі усього українського народу в людинонена-висницькому тоталітарному суспільстві, реалізує художню ідею єднання Всевишнього й України.

Присвята (дедикація), за Л. Скориною, здатна виконувати в художньому творі різноманітні функції, є одним зі способів «включення твору в систему комунікації, механізмом збереження й ретрансляції культурної пам'яті» (2017, с. 3). Адресована лірика О. Гай-Головка є ретрансляцією не лише культурної, а й індивідуальної та історичної пам'яті, у ній викриваються злочини тоталітарного режиму в Україні і його очільників. Про це йдеться в поезіях, присвячених і українському народу, і його «катам»: «Чекістам», «Сталінові», «Гітлерові й Сталінові», «До колег в окупованій Україні», «Націонал-комуністам», «До московських окупантів і їхніх малоросів яничарів».

Виконавці наказів «вождів» («Чекістам») з «очима червоними від садизму і п'яних ночей» отримували ордени й медалі, хапали в Україні людей і віддавали їх на смерть, «Хоч у цім черговім полюванні / Брала тіло ви без душі» (1970, с. 24). У поезії «До московських окупантів і їхніх малоросів яничарів» автор звертається до «жерців безправ'я і облуди», «небачених в історії катів», які звинувачують його, що він проміняв рідну землю на «буржуазний світ», і в той же час вихваляють життя під владою комуністів. У формі відповіді, чому змушений був покинути рідну землю, О. Гай-Головка від себе й мільйонів таких, як він, розкриває «правду» втраченої землі:

Так ми пішли з їдкою мраковиння
Від біснுவатих і скажених вас,
Де в нашій ясній, сонячній країні,
У вашому соціалізмі день погас.
І в темряві оцій одні чекають смерти,
А інших ви до неї женете
У череві льодовиків померти
Й Сибір нагодувати лиш на те,
Щоб зберегти вам вашу кліку
Гангстерську у кривавому Кремлі,
А з нею ще і рабство на пів віку,
Продовжити ганьбу цю на землі. (1978, с. 170)

У багатьох поезіях-присвятах О. Гай-Головка на тлі загальнолюдських злочинів подає історичну реальність режиму:

Це таємниця ні для кого,
Бо чути крик у вашій млі,
Що в вас людина — нуль, нічого,
Порожнє місце на землі.
Ви ж, гаспиди, в червонім сказі
Минулі роки і тепер
Тримаєте її в тюрязі
З ім'ям ганебним ССРСР.
Тримаєте, бо боїтеся
Їй показати інший світ,
І кричите, сливе рветесь,
Що в нім терор, свавілля, гніт. (1978, с. 154)

Викриваючи злочини чекістів-енкаведистів, автор розкриває імперське, колоніальне ставлення до України, до її історії та культури. Варто погодитися з думкою О. Юрчук, що в російсько-українських імперсько-колоніальних відносинах підкорення базувалося на узурпації влади одного, у «колонізованій свідомості формувало захисний комплекс “доброго царя”, коли імперське зло розуміється як іманентне і приписується діям не лише можновладця, а і його намісникам на периферії» (2015, с. 18).

У поезії «Місцевим патріотам» (1965) О. Гай-Головка гнівно картає «створіння приклоноколінне», яке зневажає все українське, насміхається із земляків-трударів, заграє з можновладцями. Цих «загумінкових плебеїв» він протиставляє ліричному герою, який словом і справою «виковує Україну»:

З нашим Богом, а не божками,
Що розповззуться, як гади,
Чужедушними і мудролукавими,
Убруюючи дорогу зрадою,
Ідучи по них із спотвореним голосом,
Живучи без душі живої
На гною загумінковості,
Що тече до клоаки історії. (1978, с. 85)

У поезіях «Гітлерові й Сталінові», «Сталінові» подано саркастичний ліричний портрет «вождя народів», жорстокість якого навіть не можна порівняти з «кровоненаситними тиранами» Петром і Катериною, — вони беззаконно уклали тисячі людей України, а він, «червоний цар», уклад на землю «довгі міліони»:

Звичайно, цей вампір героєм стане
В сучасних людовбивчих гунів,
Бо перевиконати людовбивчі пляни
Лише можливо у часи комуни. (1978, с. 27)

У поезії «Сталінові» є підзаголовок «Надмогильний напис». Жанрова вказівка налаштовує на смуток, але печаль трансформується не через

посмертну згадку про «різника-грузина», а через співчуття до мільйонів українців, яких він закатавав. Н. Швець зазначає, що О. Гай-Головка в поезії вдається до моделей «зіставлення», «протиставлення», «узагальнення», які підсилюють реалізацію інвективної тактики шляхом установаження смислових зв'язків між особою інвектума та певним явищем, що оцінюється негативно з метою висміяти узагальненого ворога, «його тексти сприймаються читачем як заримована суспільно-політична публіцистика» (2015, с. 13).

Отже, адресати присвят Олексі Гай-Головка — українські митці, громадські діячі, письменники-класики та письменники-друзі, відомі люди України й Канади. Особливістю адресованої лірики О. Гай-Головка є біографізм, у ній акцентовано на трагізмі власної долі та долі українського народу в тоталітарному суспільстві. Вірші-присвяти письменника увиразнюють доміанти культурної, індивідуальної, історичної пам'яті, художньо підтверджують злочини сталінського режиму, спонукають читача поринути в масштабність порушених проблем, у таємниці людської душі.

Покликання

- Біляцька, В. (2022). Вірші-присвяти Анатолія Шкуліпи. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 51*, 9–15. <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.51.1>
- Біляцька, В., & Ромас, Л. (2023). «Деся в даліні лишилися рідні ниви»: мотиви збірки «100 поезій» Бориса Олександрова-Грибінського. *Синопис: текст, контекст, медіа, 29(3)*, 172–178. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2023.3.2>
- Бондар, Л. (2009). Шевченкові присвяти. *Слово і Час, 3*, 19–25.
- Гай-Головка, О. (1970). *Поетичні твори у 3 т. Т. 1 (1934–1947)*. Нові дні.
- Гай-Головка, О. (1978). *Поетичні твори у 3 т. Т. 2 (1948–1977)*. Нові дні.
- Гай-Головка, О. (1998). *Поетичні твори у 3 т. Т. 3 (1978–1997)*. Тайп.
- Ковалів, Ю. (2007). *Літературознавча енциклопедія у 2 т. Т. 1*. ВЦ «Академія».
- Лецін, М. (2010). *Пройтися по лезу часу (Житомирщина в письменницькому вимірі)*. Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка.
- Мулик-Луцик, Ю. (1970). Олекса Гай Головка. У О. Гай-Головка, *Поетичні твори у 3 т. Т. 1 (1934–1947)* (с. 7–41). Нові дні.
- Назарець, В. (2013). Типологія жанрово-тематичних різновидів присвяти. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія, 32*, 68–84.
- Назарець, В. (2017). Жанрові форми адресованої лірики Лесі Українки. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність, 9*, 82–90. https://doi.org/10.31812/world_lit.v9i0.1074
- Накашидзе, І. (2014b). Художнє вираження мотиву любові до батьківщини у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст. *Науковий огляд: міжнародний науковий журнал, 1, 2*, 180–184.
- Накашидзе, І. (2014a). Тарас Шевченко у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст. *Західноканадський збірник, XLVII, 7*, 29–34.
- Накашидзе, І. (2016). Еволюція сприйняття образу Канади від світу «чужого» до «свого» у творчості поетів-емігрантів другої половини ХХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія», 17*, 104–111.
- Скорина, Л. (2017). Присвята як маркер міжтекстових зв'язків пам'яті (на матеріалі українського письменства 1920-х років). *Слово і Час, 7*, 3–11.

- Швець, Н. (2015). *Морально-етична проблематика у творчості Олекси Гай-Головка* (Автореферат дисертації канд. філол. наук: 10.01.01).
- Юрчук, О. (2015). *Особливості формування та стратегії репрезентації антиколоніального й постколоніального художніх дискурсів в українській літературі* (Автореферат дисертації д-ра філол. наук: 10.01.01).

References (translated and transliterated)

- Biliatska, V. (2022). Virshi-prysviaty Anatoliia Shkulipy [Poems-dedications of Anatoly Shkulipa]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filolohiia"*, 51, 9–15. <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.51.1>
- Biliatska, V., & Romas, L. (2023). "Des v dalyni lyshyly ridni nvyv": motyvy zbirky "100 poezii" Borysa Oleksandrova-Hrybinskoho ["Somewhere in the distance there are native fields left": motifs of the collection "100 poems" by Boris Oleksandrov-Hrybinsky]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*, 29(3), 172–178. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2023.3.2>
- Bondar, L. (2009). Shevchenkovi prysviaty [Shevchenko's dedication]. *Word and Time*, 3, 19–25.
- Hai-Holovko, O. (1970). *Poetychni tvory u 3 t. T. 1 (1934–1947)* [Poetic works in three volumes. Vol. 1 (1934–1947)]. Novi dni.
- Hai-Holovko, O. (1978). *Poetychni tvory u 3 t. T. 2 (1948–1977)* [Poetic works in three volumes. Vol. 2 (1948–1977)]. Novi dni.
- Hai-Holovko, O. (1998). *Poetychni tvory u 3 t. T. 3 (1978–1997)* [Poetic works in three volumes]. Vol. 3 (1978–1997)]. Taip.
- Kovaliv, Yu. (2007). *Literaturoznavcha entsyklopediia u 2 t. T. 1.* [Literary encyclopedia in two volumes. Vol. 1]. VTs "Akademiia".
- Lietskin, M. (2010). *Proitysia po lezu chasu (Zhytomyrshchyna v pysmennytskomu vymiri)* [Walk along the blade of time (Zhytomyr Region in the writer's dimension)]. Vydavnytstvo ZhDU im. Ivana Franka.
- Mulyk-Lutsyk, Yu. (1970). Oleksa Hai Holovko. In O. Hai-Holovko, *Poetychni tvory u 3 t. T. 1 (1934–1947)* [Poetic works in three volumes. Vol. 1 (1934–1947)] (pp. 7–41). Novi dni.
- Nakashydzhe, I. (2014a). Taras Shevchenko u tvorchosti ukrainomovnykh poetiv Kanady druhoi polovyny XX st. [Taras Shevchenko in the work of Canadian Ukrainian poets of the second half of the 20th century]. *Zakhidnokanadskyi zbirnyk, XLVII*, 7, 29–34.
- Nakashydzhe, I. (2014b). Khudozhnie vyrazhennia motyvu liubovi do batkivshchyny u tvorchosti ukrainomovnykh poetiv Kanady druhoi polovyny XX st. [Artistic expression of the motif of love for the homeland in the works of Ukrainian-speaking poets of Canada in the second half of the 20th century]. *Naukovyi ohliad: mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*, 1, 2, 180–184.
- Nakashydzhe, I. (2016). Evoliutsiia spryniattia obrazu Kanady vid svitu "chuzhoho" do "svoho" u tvorchosti poetiv-emihrantiv druhoi polovyny XX st. [The evolution of the perception of the image of Canada from the "stranger" world to "own" in the work of immigrant poets in the second half of the 20th century]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii "Kulturolohiia", 17, 104–111.
- Nazarets, V. (2013). Typolohiia zhanrovo-tematychnykh riznovydiv prysviaty [A typology of genre-themed varieties of dedication]. *Problemy humanitarnykh nauk. Filolohiia*, 32, 68–84.
- Nazarets, V. (2017). Zhanrovi formy adresovanoi liryky Lesi Ukrainky [Genre forms of Lesya Ukrainka's addressed lyrics]. *Literaturny svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist*, 9, 82–90. https://doi.org/10.31812/world_lit.v9i0.1074
- Shvets, N. (2015). *Moralno-etychna problematyka u tvorchosti Oleksy Hai-Holovka* [Moral and ethical issues in the works of Oleksa Gai-Holovka]. (Abstract of the dissertation of the candidate of philological sciences: 10.01.01).
- Skoryna, L. (2017). Prysviaty yak marker mizhtekstovykh zviazkyv pamiaty (na materialy ukrainskoho pysmenstva 1920-kh rokiv) [Dedication as a marker of intertextual ties of memory (on the material of Ukrainian literature of the 1920 s)]. *Slovo i Chas*, 7, 3–11.
- Yurchuk, O. (2015). Osoblyvosti formuvannia ta stratehii reprezentatsii antykolonialnoho y postkolonialnoho khudozhnykh dyskursiv v ukrainskii literaturi [Peculiarities of the formation and strategy of representation of anti-colonial and post-colonial artistic discourses in Ukrainian literature]. (Abstract of the dissertation of the doctor of philological sciences: 10.01.01).

Valentyna Biliatska

National Technical University "Dnipro Polytechnic", Ukraine

"UKRAINE AND JESUS CHRIST SUFFERED THE MOST SEVERE TORMENTS IN THEIR LIFE": ADDRESSED LYRICS BY OLEKSA HAI-HOLOVKO

The poetic legacy of Oleksa Hai-Holovko, a Ukrainian writer and diaspora activist, is presented in three volumes of selected works. His lyricism has been predominantly studied in the context of themes and motifs of Ukrainian-language poets in Canada (I. Nakashidze): love for Ukraine, nostalgia, the image of the steppe, and so forth. The addressed lyrics of the poet have not been thoroughly studied, so this article aims to analyze the features, motifs, and define the uniqueness of the portrayal of the subject and addressee in the writer's dedicatory verses. The research is conducted using comparative-historical, semiotic methods, contextual analysis of the text, principles of receptive aesthetics with reference to the works by Ukrainian scholars regarding genealogical trends, and genre specificity of addressed lyricism (L. Bondar, Yu. Klymiuk, Yu. Kovaliv, V. Nazarets, L. Skoryna, M. Tkachuk). The novelty of the research lies in the examination of dedicatory poems by O. Hai-Holovko, in which through the prism of a specific addressee, the destiny of Ukraine and the Ukrainian people in "commune-moscow slavery" is predominantly represented.

The "Lyrical Portraits" by O. Hai-Holovko vary in genre modification: dedicatory poems to "Friends", "Full-blooded Sheep", "Taras Shevchenko"; letter-dedications "Letter to Mother", "Letter to Yurii Smolych"; address-invocations "My People", "To Valerian Revutsky", "To Yurii Holovko"; dedication-epitaphs "To Fedor Odrachiv", "To Vasyl Stefanyk" and so on. Dedicatory verses do not always reflect the genre in the title, in such poems, after the title, the addressees are indicated with a concise reference or indication of the event: "Ballad to the Warriors" for Yuriy Stefanyk, "Song" for V. Rusalskyi, "Do Not Grieve, My Great Friend" for Y. Pozychanyuk. The peculiarity of addressed lyrics by O. Hai-Holovko is autobiographism, with Ukraine being the overarching image, enslaved by the "commune", the native people "bound by chains", and "suppressed by non-glory". By reinterpreting biblical-Christian motifs and images

("To Metropolitan Ilarion", "To Bishop Boris on the Day of Departure to Edmonton", "Burned") the tragedy of his fate and the fate of the Ukrainian people in a totalitarian society is reproduced.

The dedicatory poems by O. Hai-Holovko have significant importance in preserving and retransmitting individual, historical, and cultural memory. They serve as artistic documents of the crimes of the totalitarian regime ("To the Chekists", "To Stalin", "To moscow occupiers and their little russian janissaries") and as important interpretative codes that allow the recipient to discern the importance and scale of the issues raised, hidden meanings, and mysteries of the human soul.

Keywords: dedicatory verse; Hai-Holovko; addressed lyricism; totalitarian regime; Ukraine; artistic document.

Стаття надійшла до редколегії 14.01.2024